

MUHAMMED İKBAL

KULLUK KİTABI

Hicaz Armağani, Yeni Gülşen-i Râz,
Musa Vuruşu

Prof. Dr.
Çeviri: Ali Nihat Tarlan

KULLUK KİTABI
Bendegînâme, Armağan-ı Hicaz,
Gülşen-i Râz-ı Cedid

Muhammed İkbâl

Çeviri: Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan

İKBAL (1873-1938)

HAYATI³

Muhammed İkbâl-i Lâhorî, 22 Şubat 1873'te Pencap eyaletine tâbi Siyalkût şehrinde dünyaya gelmiştir. Dedeleri Keşmir brehmenlerinden idiler. Ailenin Pencap'a hangi tarihlerde hicret ettiği malum değildir. Fakat bu hicretten evvel şeref-i İslâm ile müşerref oldukları biliniyor. Ve yine bazı karinelere, İkbâl'in ecdadında İslâm mutasavvıflarının eserlerine karşı eski bir aşinalık ve sevgi mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bu sevgi, İkbâl'in üzerinde çok müessir olmuştur.

O, Avrupa ilim ve felsefesi ile yakından temas ettikten sonra dahi Mevlâna ve Câmî gibi büyük mutasavvıfların yolunu tercih etmiştir.

Siyalkût'ta ilk tahsilini yapan İkbâl; Pencap eyaletinin merkezi olan Lâhor'a gelerek yüksek tahsilini burada ikmal etmiştir. O zaman genç İkbâl, şiir ve edebiyat meclislerine iştirak ediyor ve muhitindeki şairleri edebî zevkine ve fikrî orijinalitesine

3 Pakistan bilginleri arasında, İkbâl'in hayatı ve felsefesi üzerinde değerli tetebbularda bulunmuş ve bu hususta mühim eserler neşretmiş olan Hâce Abdülhamid-i İrfânî'nin Rumi-i Asır (Asrın Mevlânâsı) adlı eserinin mukaddimesinden telhisen nakledilmiştir.

hayran bırakıyordu. Farsça şiiirler yazmaya belki bu zamanlar başlamıştı. İkbâl, Urdu dilinde birçok kitaplar ve gazeller vücuda getirmiştir. Bunlarda İran tefekkür tarzına, Fars edebiyatına telmihlere ve Farsça muhaverelere oldukça geniş bir yer verilmiştir. Şemsü'l-ulema Seyyid Mir Hüseyin'den Farsça, Arapça, ilm-i ahlâk, ilm-i kelâm ve tasavvuf okumuştur. Urdu dili ile yazdığı şiiirlerini Melikü's-Şuara Dağ-ı Dehlevî'ye götürür, tashih ettirirdi. Az zaman sonra Dağ-ı Dehlevî onun yüksek zevkini ve üslûbunu o derece beğenmiş ki, artık senin şiiirlerin ıslaha muhtaç değildir, diyerek şakirdinin bu husustaki olgunluğunu kabul etmiştir. Bu sırada Urdu dilinde yazdığı gazeller, mana ve fikirlerin teselsülü bakımından Dağ-ı Dehlevî ve diğer Hint şairlerinden ziyade İran şairlerinden Mağribî⁴ ve Figanî'ye⁵ benzer.

Lâhor Fakültesi'nde felsefe ikmal edip bir müddet orada hocalık da ettikten sonra, tetkikatını derinleştirmek üzere Avrupa'ya gitmiştir.

Üç sene Avrupa mütefekkirlerinin sohbet ve tedrisatından istifade eden İkbâl, *İran'da Metafizik* adlı ilk eserini vücuda getirmiş ve doktora tezi olarak Münih Üniversitesi'ne takdim etmiştir. İngilizce kaleme alınan bu eser, bilâhare Almanca ve Urduca'ya çevrilip neşredilmiştir.

Avrupa'ya azimetinden evvel İkbâl, bütün Hindistan'da tanınmış ve sevilmişti. Eserleri edebî ve siyasî mahfillerde okunurdu. Bilhassa vatanperverane şiiirleri, Hint istiklâlcileri arasında süratle yayılmıştı. İkbâl, vatandaşlarını müstemlekecilik siyasetine karşı isyana teşvik ediyordu. Yüzlerce milyon insanın ümitsiz bir esaret altında yaşamaları onu çok müteessir ediyordu.

4 İran mutasavvif şairlerindendir. Vefatı: 1407

5 İran şairlerindendir. Gazelleri ile meşhurdur. Vefatı: 1519

Avrupa'dan avdetinden sonra Hindistan istiklâli için daha şiddetli bir mücadeleye girişti. Bu vadede heyecanlı manzumeler yazıyordu. Urdu dili ile yazdığı bir şiirin tercümesi, bu çeşit şiirleri hakkında bir fikir verebilir:

*“Benim destanımın işitilmeye ihtiyacı yoktur.
Benim konuşmam, sükûttur. Dilim, dilsizliktir.
Papağanlar, kumrular, bülbüller, gül bahçelerindeki kuşlar el ele
verip benim feryat üslûbumu çaldılar.
Ey Hindistan, sana baktıkça gözyaşları döküyorum.
Zira senin masalın, masalların en ibret vericisidir.
Bir an hâli ve istikbali düşün!
Dasitanlar içinde senin derdine deva olacak neler vardır?
Ey Hintliler, eğer kendinize gelmezseniz mahvolur gidersiniz.
Dasitanımız da, dasitanlar arasından siliniş gider.”*

Bu vadedeki şiirleriyle Hintliler arasındaki ihtilafı ortadan kaldırıp müstemlekeçiler karşısında müttehit bir cephe kurmak istiyordu. Ve İkbâl, bu arzusunda da muvaffak oldu. Çünkü şiirleri Hindu ve müslüman kalplerinde büyük heyecan uyandırmıştı.

Avrupa'daki tetkikatı esnasında İkbâl, yeni fikir ve nazariyelerle karşılaşmış, İslâm felsefesinin Avrupa'nın ilerlemesi karşısındaki durumunu incelemiş, aklî şuur ile vicdanî şuur arasında bir imtizaç ve ahenk tesis etmişti.

Avrupa'dan döndükten sonra avukatlık mesleğine girdi. Devlet hizmetine girmedi. Yabancı bir devletin hizmetinde bulundukça kâfi derecede şiddetle mücadele edemeyecekti. İkbâl, anlamıştı ki, yalnız hâkim yabancı devletlerin siyasetlerini tenkit, esaret altında yaşayan bir millet için kâfi değildir. Ve istiklâlsizliği duymak ve anlamak, istiklâle kavuşmak yolunda iptidâî bir merhaledir. Fertlerin, kendilerini yetiştirmeleri lazımdır. Bunu temin için *Esrar-ı Hodî ve Rumuz-ı Bihodî* (Esrar ve Rumuz)

mesnevilerini yazmaya başladı. Bu mesnevilerde, kudretli ve salim bir ruh yaratmak gayesini güdüyordu. Meşhur müsteşrik ve profesör Nicholson Mevlâna'nın *Mesnevî'si* gibi İktbal'in *Esrar ve Rumuz*'unu da İngilizce'ye tercüme etmiştir. İlim dünyasının bu esere verdiği değer ve eserin kazandığı şöhret, İktbal'i Farsça eserler vücuda getirmeye teşvik etti. *Peyam-ı Maşruk*, *Zebur u Acem*, *Cavid-nâme*, *Müsafir*, *Pes çi bayed kerd ey Akvam-ı Şark*, *Armağan-ı Hicaz* adlı eserler, bu gayret ve heyecanın mahsulüdür. Onun Farsça eserleri, heyet-i umumiyesi itibarıyla Urduca eserlerinden fazladır.

Hint Müslüman Cemiyeti'nin 1930 yılındaki içtimalı, İktbal'in başkanlığında toplandı. O celsede İktbal, Pakistan haritasını ortaya attı. Ve fikrini şöyle müdafaa etti:

“Hint müslümanları için, müslümanların ekseriyeti haiz oldukları eyaletleri içine alan ayrı bir devlet kurmaktan başka çare yoktur. Bu suretle müslümanların dini, kültürü ve istiklâli temin edilmiş olur. Eğer Hindistan'daki Kast sistemi ortadan kalkmış olsaydı Hindu-Müslüman ittihadı kabil olurdu. Fakat Hindular bu hususta çok mutaassıptırlar. Hindular da milletlerini istiklâle kavuşturmak ve memleketlerinin idaresini ellerine almak isterler. Fakat sınıf taassubunu istiklâlden fazla seviyorlar. Ve Hint istiklâli uğrunda bu ufak taassuplarını dahi feda edemiyorlar.

Biz samimi bir istiklâl âşığı isek, bu vahimeleri bir tarafa bırakıp acı da olsa hakikati kabul etmek mecburiyetindeyiz. Anlamalıyız ki, Hindistan'da Hint milleti yoktur. Milliyetperverlikten bahsedenler, bu memleketin hakikî vaziyetini bilmeyenlerdir.”

İktbal'in bu arzusu, bugün Pakistan devletinin tulûu ile tahakkuk sahasına çıkmıştır. Büyük vatanperver, Pakistan haritasını ortaya attığı zaman büyük bir muhalefetle karşılaştı. Onunla

istihza dahi ettiler. Fakat İkbâl sarsılmadı, sebat etti. Merhum Muhammed Ali Cinnah dahi bu haritaya amelî bir değer vermiyor; müslümanların hususî şerait altında bir ekalliyet olarak yaşayabileceğine ve Hindistan'ın ikiye taksiminin lüzumsuz olduğuna inanıyordu. Bilahare Hinduların müslümanlar aleyhine olan gayretleri, kâid-i âzamı (büyük kumandan) İkbâl'in fikrini kabule mecbur etti.

İkbâl'in yaşadığı ve medfun bulunduğu Lâhor'da 1947 senesinde toplanan Müslüman Cemiyeti, Pakistan Devlet-i İslâmiyesi'nin teşekkülünü karar altına aldı. Fakat ne yazık ki İkbâl bu mesut günü göremedi. Çünkü o, 1934 senesinde boğaz kanserine yakalanmış, dört sene bu hastalıkla mücadele etmişti. 1938 senesi mart sonlarında hastalık vehamet kesbetti. Tedavisine çok ihtimam ettiler. Fakat o, artık vaziyeti anlamıştı. Vefatından birkaç gün evvel Münih'te talebeliği zamanındaki samimi arkadaşlarından bir Alman profesörünün, eski mektep arkadaşını ziyaret için Lâhor'a gelmesi, onun zayıf bünyesine yeni ve taze bir ruh aşılardan gibi oldu. Saatlerce konuştular. Avrupa'daki gençlik hatıralarını ihya ettiler. Nisanın yirmi birinci gecesi sıhhî durumu çok ağırlaştı. Vefatından takriben yarım saat evvel şu rubâîyi okudu:

Geçip giden nağmeler geri gelir mi, gelmez mi?

Hicaz semtinden tatlı bir rüzgâr eser mi, esmez mi?

Bu fakirin devri sona erdi.

Bir daha bu âleme, sırra vakıf insan gelir mi, gelmez mi?

Sonra yatağının etrafına toplanan dostlarına ve sevdiklerine, ölüm, bir müslüman için korkulacak bir şey değildir, dedi. "Ölüm, bu cihan işlerinin bir tekâmülüdür. Ve taze bir hayatın kapılarını açar. İnanmış bir müslüman, ölümü tebessümle karşılamalıdır."

Onun son sözleri bunlar olmuştur. Hint müslümanları, bu büyük insanın ölümü karşısında sonsuz teessür duymuşlardır. Bütün müslümanların arzusu üzerine, onun sevgili nâşi Lâhor'da Mescid-i Şahî'nin minaresinin gölgesinin düştüğü yere defnedilmiştir. Kendisi de böyle istemişti:

Ya Rabbi, yıldızıma uyanık göz ihsan et

Bana bir minarenin gölgesinde bir mezar nasip eyle

İkbal, çok sade ve mütevazı bir hayat sürerdi. Pakistan seyahatimde onun evini ziyaret ettim. Bir mimar olan büyük biraderi, kardeşinin evi için çizdiği plânda, odasının yanına bir de salon koymuş. İkbal, buna ne lüzum var, ufak bir oda bana kâfidir, demişse de fikrini kabul ettirememiş. Kendi odası, bugün tamamen eski vaziyetinde muhafaza ediliyor. Bütün eşyası, üzeri halı örtülü yüksekçe somya, ufak, camlı bir kitap dolabı, ufak yuvarlak bir masa, tahta bir koltuk, bir şömine, şöminenin yanında da yüksek bir nargile. O, bu basit hücrede yaşamıştı. Herkes teklifsizce kendisiyle gidip görüşebilirdi. Görüşünün yüksekliği, kalbinin temizliği, insanlara karşı duyduğu büyük sevgi, onun hatırasını gönüllerde ebedileştirmiştir.

MANEVÎ HÜVIYETİ

İkbal birçok hususîyet ve kudreti nefsinde toplayan bir insandır. Bu müstesna yaradılışlı bünyeyi tahlile tâbi tutarsak, onu nazarî olarak şu cephelerden mütalaa etmemiz icap eder:

1. Müspet ilim
2. Sosyoloji
3. Vatanperverlik
4. Şiir ve edebiyat
5. Tasavvuf

Bütün bunların birbirine tesir ve aks-i tesirinden vücuda gelen terkip, hepsine hâkim olan cephenin hüviyetini taşır. Bu hüviyet, o bünyenin zirvesidir. Diğerleri ikinci derecede kalır.

Müspet İlim

Müspet ilim bakımından İkbâl, devrinde herhangi Avrupaî, münevver bir ilim adamı seviyesinde mâlûmatı haiz bir insandı. İslâmî ilimlerde de derin bir vukûfu haizdi. Ona Allâme Muhammed İkbâl derlerdi.

Şu fark ile ki o, Avrupaî manasıyla müspet ilmin insanı hakikî insanîyet mertebesine ulaştıramayacağına kâni' idi. Gözü yalnız müspet ilmin mûtalarına dikip onun haricinde, daha doğrusu ilerisinde, insan ruhunun geniş bilgi ve idrâk kâinatını inkâr etmek, İkbâl'in nazarında çok sakat bir görüştü. Bu sebepten, bilhassa *Peyam-ı Maşruk* (*Şark'tan Haber*) adlı eserinin birkaç yerinde Garp'ı, müspet ilim çerçevesi içine sıkışıp ruhu ihmal etmekle suçlar. Bununla beraber o, Garp medeniyetinin amelî hayattaki fevaidini red ve inkâr etmez. Bilâkis cemiyeti bu vadide kuvvetli bir sa'ye teşvik eder.

Sosyoloji

İkbâl'in ruhî temayülü ve bilhassa vatanperverlik duygusu, onu, müspet ilmin daha ziyade sentetik kısmı olan sosyolojiye ve bu ilim şubesinin mevzuları içinde de daha ziyade felsefî olan dinî tetkikata sevk etmiştir. Devrindeki Avrupa ilminin imkânları nispetinde bu mevzuları incelemiş ve neticelerini de en büyük rabita ile bağlı olduğu İslâmiyet üzerine tevcih etmiştir. Bu vadideki mühim eserlerinden biri, tercümesini daha evvel taktim ettiğimiz *Esrar ve Rumuz*'dur. Münih Üniversitesi'nde

doktora tezi olarak tevdi ettiği *İran'da Metafizik* adlı kitabı da oldukça ehemmiyeti haizdir.

Esrar ve Rumuz, bir cepheden felsefî ve tasavvufî, diğer cepheden içtimaîdir. Eserin ruhuna hâkim olan tasavvuftur. Mistik felsefe esasları ile mütenakız gibi görünen bu eser, hakikatte daha derinden incelenirse zâhirî tenakuzun ortadan kalktığı görülür. O, madalyanın diğer tarafını ele almıştır. İkbâl, tasavvuf felsefesinden süzerek getirdiği fikir ve talimleri ile son asrın hakikî mürşidi addedilse layıktır.

O, muhitine daima heyecan ve kudret aşlamış, fakat bunu yaparken ruhanî vazifesini bir an göz önünden ayırmamıştır. Hakikî İslâmiyet üzerinde kurduğu tasavvuf binası, bütün ahlâkî ve içtimaî umdeleri ile bütün beşeriyeti kucaklayan bir genişliktedir. İdeali ittihad-ı İslâm'dır.

Vatanperverlik

Vatanperver İkbâl'e gelince... Uzun bir esaret devrinin ezginlikleri ve bezginlikleri ile kıvranan bir muhitte yetişmesinin; serazat, hür, kudretli ve ihtiraslı bir ruha sahip olmasının izlerini bütün fikrî mahsullerinde olduğu gibi, mesaisinin bu cephesinde de görmek mümkündür. Garp müstemlekeciliğinin bir cepheden temsil etmek istediği Hint muhitinde, Şark'ın edebiyat, felsefe ve tasavvuf vadisindeki üstünlüğünü dava etmek, bu siyasete karşı bir nevi isyan bayrağını açmak demektir. O âlemin, İslâmiyet içinde yoğrulmuş olan şahsiyetini ve ruhî varlığını korumak lâzımdır.

İkbâl, bir taraftan İslâmiyet'e istinad etti. Çünkü bu muazzam din, hakikatte sonsuz bir kudret kaynağı idi. İkinci derecede de tasavvufu ve İran edebiyatını, bilhassa Mevlâna'yı ele aldı. Mevlâna'da heyecanın son haddine erişen İslâmî tasavvuf,

onun heyecanlı ruhunda en büyük muhatabını buldu. İkbâl'in asil göz diktiği cevher; gönül cevheri, en müstesna revnakı ile tasavvufun içinde idi. Bu cevheri kudret-i külliyeyle raptetmekle meydana gelen ilâhî kudret, her engeli devirmeye kâfi idi.

İhtirası kadar derin imanı, şiirlerine ve fikirlerine öyle bir tesir ve nüfuz veriyordu ki, Mevlâna Câmî'nin Hazreti Mevlâna hakkında söylediğini İkbâl için de tekrar edebiliriz:

“Peygamber değildir, fakat kitabı vardır.”

Bu müessir şiirleri ile Hint müslümanlarını hakikî insanlığa sevk etmiş, esaretten kurtarmış, sa'y ve iman esaslarına bağlı büyük bir İslâm devletinin kurulmasında kuvvetli bir âmil olmuştu. O, istinad edeceği mehafiri İslâm dünyasında bulmuştu. Bu itibarla İkbâl için milliyet bahis mevzuu değildi. Bütün İslâm âlemini Hint müslümanlarının mukadderatı ile alâkadar etmek istiyordu.

Pakistan'ın Kâid-i Âzamı Muhammed Ali Cinnah şöyle diyor:

“İkbâl, sade bir mütefekkir değil, bir fikir lideri idi. Benim arkadaşımdı. Hint Müslüman Cemiyeti teşekkülünün geçirdiği en karanlık günlerde o, metin bir kaya gibi daima dimdik durdu ve asla sarsılmadı.”

İşte İkbâl, böyle bir vatanperverdi. İslâm ittihadı hususundaki rehberleri Nadir Şah, Seyyid Cemaleddin-i Afganî ve Sait Halim Paşa'dır.

Şiir ve Edebiyat

İkbâl, eserlerinin belki en güzellerini Farsça yazmıştır. Bir kere dahi İran'ı ziyaret etmemiş olan bu şair, İran'ın büyük şair ve mütefekkirlerini gözden geçirmiş; bilhassa eserini Farsça yazmış olan Mevlâna, onun ruhî ve fikrî mihrabı olmuştur.

Eserlerinde birçok İran şairlerinin üslûp izlerini bulmak kabilsede edebî üslûp bakımından onu hiçbir nüfuzun esareti altında görmek mümkün değildir. Bu bahiste, İran'ın muâsır edebiyatçılarından birkaçının fikirlerini zikretmek faydadan hâlî değildir.

İkbal'in tercüme-i halini eserinden telhisen naklettiğimiz Hâce Abdülhamid-i İrfanî, *Rumî-i Asr (Asrın Mevlânâsı)* adlı eserini Pakistan milli şairini İran edebiyat âlemine tanıtmak için yazmıştır. İran edebiyatçılarının İkbal hakkındaki nokta-i nazarlarını Pakistan muhitine bildirmek için de "İkbal İraniyyun ki Nazar Min" (İranîler Nazarında İkbal) adlı eserini vücuda getirmiştir. Biz, İkbal'in İran edipleri nazarındaki mevkiini belirtmek için, 1957 yılında, İkbal Akademisi tarafından Karaçi'de basılmış olan bu eserden istifade edeceğiz. Son asrın en kuvvetli edip ve şairi olan Melikü's-şuara Bahar'ın İkbal hakkındaki fikri şudur:

"Pakistan'ı her düşündüğüm zaman gayriihtiyari Allâme Doktor Muhammed İkbal hatırıma gelir. Ben İkbal'i son dokuz yüz sene zarfında İslâm âleminde yetişen gaziler, âlimler ve ediplerin bir hülâsası ve numunesi olarak gördüm. Onun hakkında yazdığım bir manzumede İslâm büyüklerini ve sanatkârlarını zikrettikten sonra, İkbal hakkında şöyle dedim: Bu asır, İkbal asırıdır. O, binlere üstün gelen tektir. Sanki o, şiirin ayakta duran bir heykelidir ki, hepsinden üstündür. Onun önünde şairler bozguna uğramış bir ordu; o, yüz süvarinin işini başaran bir mübarizdir. İran için Firdevsî ne ise Pakistan için de İkbal odur."

İkbal'in üslûbundaki hususîyet, bir zamanlar İran üdebası arasında münakaşa mevzuu olmuştur. Kullandığı bazı kelimeler garip görülmüş ve cümlelerinde sentaks bakımından bazı inhiraflar müşahede edilmiştir. Bunun sebebi de kendisinin Farsça'yı Hindistan'da öğrenmesi, Hint üslûbu ile şiir yazan İranlı ve

Hintli şairlerin divanları ile fazla meşgul olması ve bilhassa İran'daki edebî tahavvüllere bîgâne kalmasıdır. Bütün bunlar, geniş sahalara yayılan bir dilin birçok sebepler taht-ı tesirinde maruz kalacağı tabîî değişikliklerdir. Bu mevzuu ele alan İran üdebasından Muhit-i Tabatabaâ, İkbâl'in eserlerinde görülen tabirler, ibhamlar, lafzî ve manevî ta'kidler hakkında şu mütalaayı ileri sürüyor:

“İranlı münekkidin nazarında muakkad görülen bu eser, aynı asırda Seyhun kenarından Genk sahiline kadar İran'ın şarkındaki Türkistan, Afganistan ve Hindistan üdebası tarafından güzel bir eser olarak hararetle karşılanıyor ve bu memleketler damaklarına bal ve şekerden daha lezzetli geliyor. Cihanın bu kısmında Farsça yazanlar, bu dili Bîdil, Saib, Kelîm, Talip ve Urfî'nin divanlarından öğrenip Hint üslûbuna önderlik eden Safevî devri şairlerini, Sâdî, Hâfız ve Irakî üslûbu ile eserler vücûda getiren diğer şairler ayarında görenlerdir. İran üdebasının İkbâl'in eserlerinde tesadüf ettikleri za'f-ı te'lif, mazmundaki ibham ve üslûp yeniliği, bir kusur olarak kabul edilmemelidir. O, Saib, Bîdil, Feyzî, Kudsî, Şevket, Ganî ve Galip gibi şairlerin riayet ettikleri eski belâgat kaidesine tamamıyla riayet etmiştir.”

İran'ın ileri gelen edebiyat âlimlerinden Said Nefisî'nin İkbâl hakkındaki kanaati:

“Şüphesiz İkbâl, İran'a, Hindistan'da yetişip Fars dili ile şiir yazan diğer şairlerden daha fazla bağlıdır ve İran'dan ilham almıştır. İkbâl'in şiiri hakkında beyan-ı mütalaa eden muasırlarımızdan bir kısmı, o, Hint üslûbunun ve edebî tabiriyle empresyonizmin son büyük şairidir, demişlerdir. Eğer onun şiirlerini büyük İran şairlerinin şiirleri ile mukayese edersek bu mütalaanın yanlış olduğunu ve İkbâl'in şiirinin, empresyonizm üslûbunu ihtiyar eden; meselâ Urfî, Feyzî, Suhurî, Nazirî, Bîdil,

Saib, Kelim, Galip gibi şairlere tamamen benzemediğini görürüz. Onun şiiri, daha ziyade sembolist dememiz lâzım gelen ve büyük mümessilleri Senaî, Attar, Mevlâna Celâleddin, Irakî, Evhadî olan bir edebî mektebe mensup şairlerin şiirlerine benzer. Şüphe yoktur ki, İkbâl'in Farsça şiir söylemesi, asıl çocukluk ve gençlik zamanlarında Mevlâna Celâleddin-i Rumî'nin *Mesnevî*'si ile meşgul olup ondan ilham almasından ileri gelir. İlk Farsça eseri, *Mesnevî*'yi taklit ederek yazdığı *Esrar-ı Hodî ve Rumuz-ı Bîhodî* adlı iki mesnevîdir.”

Bu cihanı aydınlatan güneş, büyük Pakistan şairi İkbâl, Fars dilinin Hindistan ve Pakistan'daki dokuz yüz senelik edebî an'anelerine varis olmuştur. Ondan evvel bu dil ile şiirler yazan yüzlerce edip ve şair, bu büyük yarımada bir hayli eser bırakmışlardır. Bunların isimleri, İran edebiyatında hususî bir mevki işgal eder. Lakin Muhammed İkbâl o insanlardandır ki, eskilerin defterini dürmüş ve Hindistan'da yavaş yavaş eskiye ve yıpranan Hint üslûbu Fars şiirini, daha parlak ve daha güzel olan ve Senaî, Feridüddin-i Attar, Fahreddin-i Irakî, Celâleddin-i Belhî (Mevlâna), Mahmud-ı Şebüsterî gibi İran'ın büyük mutasavvıf meşayihî tarafından ihtiyar edilen sembolizm yoluna çevirmiştir. Bu tarzın arzettiği müşkilat, şairleri asırlarca bu yoldan uzaklaştırmış ve korkutmuştu. Kimse Attar'ın *Hadikatü'l-Hakika* ve diğer mesnevîleri ile Mevlâna'nın *Mesnevî*'si ve Mahmud-ı Şebüsterî'nin *Gülşen-i Raz*'ı ile boy ölçüşmeye cesaret edememişti. Pakistan'ın şiir vadisindeki bu büyük sahipzuhuru bu kahramanlığı göstermiş ve hakkından da gelmiştir. Eserleri bu davanın en kat'î delili olarak gözlerimizin önündedir. O, Farsça şiirlerinde evvelce isimlerini zikrettiğimiz bu büyük mutasavvıf meşayih'in alışılmış ve beğenilmiş yolunda yürümüştür. Tasavvufun son merhalesine varmış, onu tamamen Şark ve Garp'ın yeni bilgi, felsefe ve hikmeti ile mezcetmiş ve

on dokuzuncu ile yirminci asra kendi rengini vermiştir. Bu, Senaî ve Mevlâna'yı olduğu kadar Hegel, Kant, Şopenhaver (Schopenhauer), Niçe (Nietzsche), Buda ve Konfüçyüs'ü tanıyan bir ruhun tasavvufudur. Eskiler Mevlâna'nın *Mesnevî*'sine, Pehlevî dilinde yazılmış Kur'an, diyorlardı. İkbâl'in eserlerini de "asr-ı hâzır mesnevîsi" olarak tanımak mecburiyetindeyiz. Netice olarak diyebiliriz ki İkbâl, yalnız Pakistan'ın ve bizim asrımızın büyüklerinden değil, belki adları edebiyat tarihine geçen ve bihakkın edebiyat müceddidi sayılan insanlardandır.

Pakistanlı dostlarım, İkbâl hakkındaki fikrimi soruyorlar. Ne olacak? Firdevsî ve Hâfız hakkındaki fikirlerim ne ise, İkbâl hakkında da aynı kanaate sahibim. Mevlâna'nın Konya'da terennüm ettiği şiirlerdeki esas fikir, yedi yüz sene sonra Siyalkût'ta dünyaya gelen Muhammed İkbâl'in varlığının arışı ve ırgacı olmuştur.

İkbâl'in bir lider, bir mürşid olması hususunda da Sait Nefisî'nin fikri şudur:

"Büyük şair odur ki, zamanın muktezalarını değiştirir; felek çarhını kendi istediği gibi çevirir; dünya hadiselerini altüst eder ve cihan tarihinde bir hadise vücuda getirir. Kemal-i cesaretle söyleyebilirim ki, dünya tarihinde bu çapta birkaç kişi vardır. Yunan-ı Kadîm'de Eflâtun, İslâm âleminde İbni Sina, ondan sonra Mevlâna... Bu işi başaran son şahıs da İkbâl'dir. İkbâl, bu asumanî vazifesini idrak etmişti. Biz müslümanlar, Hazreti Muhammed'den sonra peygamberlik mertebesini kimseye tevcih etmeyiz. Fakat İkbâl'deki keramet ve irşad makamını görmemek ve duymamak kabil değildir.

İkbâl'in İslâm âlemindeki ruhanî makamı budur. Felsefe ve şiirdeki derecesi de bundan aşağı değildir. İran ve Pakistan'da yetişen şairler arasında İkbâl, büyük ve mümtaz bir mevki sa-

hibidir. Öyle ki ona, “hakîmlerin bülbülü” veya “bülbüllerin hakîmi” unvanını verebiliriz. Büyük şairlerin birçoğu manayı lafza feda etmişler ve bir musiki değeri taşıyan güzel kelimeler kullanmaya çalışmışlardır. Eğer bu güzel lâfızlar arasında hakîmane bir mana çıkabilirse ne âlâ. İşte Sâdî ve Hâfız’ın yolu budur. Ve şairlerin çoğu bu yolda onları takip etmişlerdir. Lakin İkbâl, her yerde büyük, güzel ve ince manaları göz önünde tutmuştur. Onun fikri, öyle bir felsefe ummanında, göklerin öyle en yüksek yerinde dolaşmıştır ki, bütün gayretini, himmetini asumanî manalara tevcih etmiştir. Fars şiirinde bu hususîyet, Senaî, Attar, Mevlâna, Irakî ve onların yollarında yürüyen şairlerde mevcuttur. İkbâl, bu vadide kemal sahibi, daha doğrusunu isterseniz bu manayı yaratan mürşitlerin sonuncusudur.

Mesnevî’yi taklit eden büyük küçük yüzlerce şair arasında hiçbiri İkbâl derecesinde ona yaklaşmamıştır. Farsça şiirinde bazen o derece Mevlâna’ya yaklaşır ki, buna bir nevi mucize demek mümkündür. Bir maksada girişi, onu bir hikâye ile izah edişi ve bundan yüksek hakikatler çıkarışı, tamamen Mevlâna’ya benzer. İkbâl’in bu tasavvuf fikrinden çıkardığı neticeler çok yüksektir. O, esir milletlerin istiklallerine sahip olmalarını, bilhassa evvelce efendi ve beşeriyete rehber olacak bir mevkie yükselmiş olup da sonradan o eski şevket ve azametini kaybetmiş milletlerin tekrar eski mevkîlerine avdet etmelerini ister. Bu itibarla İkbâl, yalnız Pakistan ve İran değil, bütün müslüman milletleri ve bunların üstünde bütün Şark milletlerine Hak tarafından gönderilmiş bir mürşittir. Onun bu çok mühim tarafı, bilhassa *Peyam-ı Maşruk* (Şark’tan Haber) adlı eserinin her yerinde görülebilir. Bazen bu peygamberane maksadını ve bu hakîmane imanını o kadar güzel, fasih ve şairane bir şekilde eda eder ki o, biz cihan müslümanları için bir vasiyetname hükmünü alır.”

İran edebiyat âlimlerinin onun şiiri hakkındaki düşünceleri, esas itibarıyla böyledir. Yani İkbâl'i büyük İran şairleri ile aynı ayarda görüyorlar. Biz şahsen üstad Nefisî'nin, Sâdî ve Hâfız hakkındaki düşüncelerine iştirak edemiyoruz. Bir de, Mevlâna'nın ve bu yolda eserler vücuda getiren meşayihün tasavvufî eserlerine sembolik damgasını vurmak, kanaatimizce isabetli bir teşhis değildir. Çünkü kısa sembolizm, düşünce ve duyguların ifade şeklindeki hususîyetidir. Bu duygu ve düşüncelerin nüanslarını ve bazen birbirine olan girift nüfuzları neticesinde aldıkları ele avuca sığmaz incelikleri, o düşünce ve duyguların hakikî mahiyetlerinden tamamen ayrı bir sembol ile ifade etmektedir. O derece ayrı ki, bunları herkes ayrı ayrı tefsire tâbi tutarak duyar ve uyar, vuzuh ile anlayamaz. Halbuki Mevlâna ve diğer büyük İran mutasavvıfları, dört başı mamur ve muayyen bir hakikatin, insanın tefekkür ve tahassüs âlemindeki akislerini gayet vazîh ve sarîh olarak ifade etmişlerdir. İfade incedir ve sislidir, şaşırtıcıdır, idraki güçtür. Fakat çok ince bir tefekkürün ve görüşün sürüklediği tahassüs ve tahayyülden ayrı değildir. Nasıl ki, Hint üslûbu şairlerine de empresyonist demek dikkate değerdir. Onlara, İran klâsik edebiyatının daha ince ve seyyal duyguya giden, daha derin ve girift hayale sapan bir nevî romantikleri demek daha doğru olur, kanaatindeyiz.

Bir de İkbâl'in üslûbundaki ikiliği nazar-ı itibara almamız lâzımdır. Umumiyetle didaktik diyebileceğimiz şiirlerinde İkbâl, gayet vazîh ve metindir. Fikrin dört tarafını bir mantık çerçevesi içine alır. Aynı zamanda imanlı ve heyecanlı ruhunun fırtınalarını şiire aksettirir. Tasavvufî şiirlerinde, aynı heyecana görüş derinliği refakat eder. İkbâl'in bütün hususîyeti bu derinliktedir. Bu görüş, maddeyi delip içine nüfuz eden bir görüştür. Sistem Mevlâna ile müşterektir. Lakin İkbâl, bu sistemi yedi asrın edebî tekâmülü ve ilmî terakkisi ile zenginleştirmiştir.

Onun bazen bir beytinde, derin bir mana cihanının vuzuh ile görüldüğünü teslim etmek mecburiyetinde kalırsınız. İkbâl, Hint şairlerinin inceliğini ve onların kullandıkları bazı kelime ve hayalleri şiirine almıştır. Lakin bunları çok defa hakikî, klâsik mektebin muayyen nispetleri dahilinde, şiir çerçevesine alarak söyleyecek yerde, hayalin ve mübalâğanın daha derinlerine inmek yolunu ihtiyar eden Hint şairleri gibi kullanmamıştır. Tefekkürün tabîî yolunu heyecanının hamleleri ile kat ederek, tasavvufî görüşün mahiyetinde mevcut olan derinliklere ve inceliklere nüfuz etmiştir. Esasen İkbâl gibi tefekkürü taşıyacak derecede dolu, sınırları parçalanacak derecede heyecanlı bir varlığın, muhayyile oyunları ile kaybedecek zamanı yoktur. Söyleyecek çok sözü vardır.

Tasavvuf

İkbâl'in ruhî ve fikrî bünyesine damgasını vuran en hâkim vasfı, tasavvuftur. Onun bu vasfı üzerinde mütalaa beyan etmek için, bu felsefî ve ruhî sistemin tekâmül merhalelerinden uzun uzun bahsetmek icap eder. Biz burada, onun bu geniş zemin üzerinde çok yüksek irtifa gösteren birkaç zirvesine kısaca temas edeceğiz.

İkbâl, bazen bir bakışta iki cihanı gören bir varlıktır. Yalnız kapıdan geçmekle evin içinden bahsedebilen insandır. Bu cesurane davasını hakkıyla ispat etmiştir. Ona nazaran, yüzlerce sene süren uzun aşk yolunu bazen bir ah ile aşmış geçmek mümkündür. Onun bütün felsefî sistemini içine alan bu âhı tahlil etmek lâzımdır. O zaman, derin bir aşkın bu tek heceli mahsulü içinde, bir tefekkür kâinatının gizlendiğini görürüz. O bu yolun hüviyet ve heyecanını kaybettiği, belki dalâletlere düştüğü, yalnız madde ve aklın baş döndürücü bir sür'atle gemi azağına alıp gittiği bir devirde yetişmişti. Beşeriyeti bu hüsrân

ylundan çevirmek için imanının bütün kudreti, aşkının bütün heyecanı ile feryat etti. Uçuruma giden insanlığı gönül denen âleme çağırdı. O, bu âlemde insanlığın hakikî manasını görüyordu. Nazarında gönül, prensiplerini insanın iç ve küllî varlığından alan, gerçek bilginin akıl ile muvazeneli imtizacından vücuda geldiği bir âlemde. Aklı elinden tutup maddenin artık kaybolduğu mücerred hakikatler, mücerred kanun dünyasına götüren, asıl bu gönüldü. Gönül âleminde duygu, en keskin bir seziş, bir alev haline gelirdi. Hakikat, bu imtizaçta idi.

Lakin İkbâl, buna da kanaat etmiyordu. O, tamamen aşk haline gelmek istiyordu. Mayasında akıl izi bulunuşundan mustarıptı. Maddenin dört köşesinden, topraktan kurtulmak, bir alev haline gelmek istiyordu. O zaman hayat muammasının kilidini açabilecekti.

*Topraktan geç, kendini topraktan yapılmış bir kalıp zannetme
Eğer sineni yararsan oradan mehtap zuhûr eder
Eğer Hak hareminin kapısını sana kapadırsa
Eşiğin taşına başını vur; göreceksin ki la'l madeni zuhûr edecektir.*

O zaman, bu kâinatın kabuğunu delip tâ kalbine varacaktı. Bu kabuğu delemeyen ona bakanlar, gözlerine zulmedenlerdir. Frenk âlemi de bu uyanık gönülden mahrum olarak kâinata bakıyor.

*“Gönlü dirilerin mezhebi; dağınık, insicamsız bir rüya değildir.
Onlar bu topraktan yeni bir cihan vücuda getirirler”*

diyen İkbâl, yarattığı yeni âleme kimsenin nüfuz edemediğinden şikâyetçidir.

Ali Nihat Tarlan

HAKK'IN HUZURU

*Ne güzeldir o yolcu ki mal, mülk namına bir şeye sahip değildir.
Gönlü dostların nasihatine pek o kadar kulak asmaz.
Onun ateşli âhına göğsünü aç;
Bir âhu yüz yıllık gam ve kederi öldürür, mahveder.*

- 1 -

- Gönlümüzü âşıklar alıp gittiler. Alev gibi sönüp gittiler. Gel bir lâhza avam ile görüş, anlaş. Havas, şarapları içtiler ve çekip gittiler.
- Benim varım yoğum hakkında konuşuluyordu. Ben utançımdan ağzımı açmadım. Gönlü diri insanların secdelerini tanırsın. Benim işimin ayarını, secdemi gör de bana secdeme göre değer ver.
- Gönlüm keyfiyet ve kemiyet muammasını halletmek peşindedir. Görüşü Ay'dan ve Ülker yıldızından daha yüksektir. Ona cehennemde bir virane ver. Zira bu kâfir, yalnızlığı çok sever.

Bu su ve çamur (insan), ne buhranlar içinde kıvranıyor! Aşk, bir gönül yüzünden yüzlerce müşkile uğradı. Bir nefes huzur ve sükûn bana haramdır... Acıyın bana; işim gönüle düştü.